

általá bevezetett liturgia alapján történik. Mielőtt búcsut vettünk egymástól, a lelkekre kötötte, hogy tartsunk fenn összeköttetést vele és kollégáival. Az összeköttetés állandó, jövő kiépítése érdekében szükségesnek látná, hogy küldjünk a marburgi egyetemre egy-egy teológust, akinek ellátásáról és gondozásáról túlnyomó részben az ottani teol. fakultás gondoskodik.

Örömmel számolok itt be erről az örvendetes eseményről, mely bizonyára új lendületet fog adni szellemi haladásunknak és megerősödésünknek.

Legyen szabad ezzel kapcsolatban még csak azt említem meg, hogy Németország több helyén örvendetes fellendülés mutatkozik az unitárius mozgalomban. Wiesbaden, Köln, Frankfurt a/Main azok a gócpontok, ahol a mozgalom erősödik. Folyóirataikból az látszik, hogy vallás-erkölcsi világnézetük még nem olyan kialakult, mint a mienk, ami annak tudható be, hogy nincs olyan szilárd történeti alapjuk, amelyre támaszkodhatnának, mint nekünk. Vannak közöttük tulzó radikálisok, akik a vallásos elemet háttérbe akarják szorítani az erkölcsi mellett. A nézetek tisztázása azonban már is annyira megérlelte a mozgalmat és annyira kidomborodik benne az evangéliumi szellem, hogy nagy reménységgel tekinthetünk jövője elé.

Dr. Varga Béla.

II.

A prágai vallásügyi kongresszus megnyitó beszéde.

Mondotta: *Dr. Rade Márton* marburgi egyet. tanár, elnök.

Mit akar a mi kongresszusunk?

Mióta 1913-ban a kontinensen Párisban utóljára együtt voltunk, a világháború a mi nemzetközi összejevetelünk sorozatát megszakította. Ma egész új helyzet előtt állunk. Két más nemzetközi vallásos kongresszus: *Stockholm* és *Lausanne*, megértette ezt a helyzetet és gyorsan jelentőségre emelkedett. Örökre fontos jelszót adott ki: *Life and Work! Faith and Order!*

Life! Élni akarunk és nincs élet, amely az életre méltó volna, vallás nélkül. *Work!* Nem vallás az, melynek van élete, de nem hat és nem teszi munkáját. *Faith!* Hit, a titok az összes vallások életében, sőt maga a vallás. *Order!* Ez a vallás, a legbelsőbb, amije az embernek van, az emberiség történelmében másképp nem lehet-

séges, csak mint rend, alkotmány, szervezet, egyház. Mindez helyes, szükséges és dicséretes. De *egy* jelszónak van még hely. Egy jelszót még ép oly hangosan és szívből bele kell kiáltani a keresztény világba, hogy ez lelkében kárt ne szenvedjen, a mi jelszavunkat, amelytől ránk nézve kezdettől fogva minden függött:

Freedom, liberty
libertas christiana.
Keresztény szabadság.

„A szabadságban azért, mellyel minket a Krisztus megszabadított, álljatok meg és ne kötelezzétek meg ismét magatokat szolgálatnak igájával“ (Gal. 5, 1). „Az igazság szabadokká tesz titeket“ (János 8, 31—36). Mi jól tudjuk, hogy az a „keresztény szabadság“ valami belső, valami olyan, ami akkor is meglehet, ha a leg súlyosabb zsarnokság alatt nyögünk: „Az ember szabad, még ha bilincsekben született is.“ A rabszolga, aki keresztény lett, rabszolga maradott. Ő a kereszténységben nem a rabszolgaságtól, hanem a büntől való megváltását látta. De eljött az idő, mikor a kereszténység széttörte rabszolgasága láncait, mikor a kereszténység nem tűrte többet, hogy rabszolgák legyenek. Így hat a belső szabadság a külső megszabadulásra is. Első sorban nem a saját szabadság érvényesítésére, hanem felebarátunk megszabadítására. A saját szabadságot, önállóságot és függetlenséget az életben a belsőleg szabad embər jónak ismeri el; megérti és értékeli a szabad ember méltóságát és becsét; ezért kiáll a szabad emberségért. Kivált a reformáció óta. Huss nem abban a hitben halt tűzhalt, hogy annak most úgy kell lenni és hogy mindenkinek, aki az ő hitét vallja, ugyanazon halállal kell meghalnia. Luther nem azért ment Wormsba, mert a pápának és a császárnak engedelmességgel, abban a meggyőződésben volt, hogy a száműzést és kiátkozást el kell tűrnie, hanem protestált, elítélését jogtalanságnak érezte; kivonta magát a wartburgi törvényszék alól, megvédte magának és másoknak a hit és lelkiismeret szabadságát bátor szóval és léttel. Ha úgy halt volna meg, mint Huss, halála tiltakozás lett volna még akkor is a lelkiismeret szolgálai kötöttsége ellen: kiáltás szabadságért, *külső* szabadságért maga és mások számára. De Luther egész élete és működése mi egyéb volt, mint a tett tiltakozása a római hierarchiának engedelmességet követelő igényei ellen? A pápával szembe állott, mint az antikrisztussal s elégette a kanonjogot. Mi protes-

tánsok tudjuk azóta, hogy kényszer és jog nem tartoznak az egyházba. „Isten nem akar kényszerített szolgálatot.“ Ezt írja Luther, igazolásául annak, hogy egy apácát a zárdából kivittek.

Persze a lelkiismeret szabadsága, a türelem a hit dolgaiban nem érvényesült oly gyorsan. A cuius regio eius religio mondásának az istentelensége megtalálta büntetését a vallásháborukban. Maradandó dicsősége Williams Rogernek, aki 1636-ban Rhode Island-on Providence városát alapította, hol először vonta le a rettenetes tévedés következményeit s létesített egy államot teljes vallásszabadsággal. Ez *külső* szabadság volt: a hit és kultusz szabadsága mindenkinek az államban. Ma magától értetődő.

De nehezebb a szabadság problémája *az egyházban*. Itt összeütköznek vele a hagyomány szentsége és a közösség követelményei. „Egy az úr, egy a hit, egy a keresztség“ (Ef. 4, 5). Minden szétszakadozás, minden eltérés az ördögtől jő. A községnek evangéliuma van, az csak egy lehet. A községnek hitvallása van, amelyről tagjai felismerik egymást s amelyről mások is felismerik őket: ez a hitvallás csak egy lehet. A gondolkozó emberben levő hit szülte a dogmát. A lehető legnagyobb határozottságu tételek azt próbálták kifejezni, amit a hívők tapasztaltak, megélték, vélték és reméltek. Csak így lehetséges tan, oktatás, misszió: a hitvallás csak egy lehet. Ezt a község minden tagjának el kell ismernie. Aki nem tudja elfogadni, nem tartozik ebbe a községbe, ehhez az egyházhoz.

Ez felette logikusnak tetszik s mégis hamis. A hajlam, a hit közös formulázására a kereszténységben mindig igen erős fog lenni. Így megértjük Lausanne törekvéseit is. De az egységet sohasem szabad az egyén szabadságának árán megvásárolni. Ez római volna. Protestáns és evangélikus az, hogy a hitnek és vallásnak olyan közösségére törekszünk, *melyben a belső meggyőződés és fejlődés szabadsága teljesen érvényesül.*

Lehető az?

Ilyen szabadságra alapított egyetemes közösség a célja, az értelme a mi munkánknak.

*

Schleiermacher, a mi modern német teológiánk atyja, 1799-ben azt tanította, hogy a földön csak *egy* egyház lehet, de abban mindenkinek meg kellene, hogy legyen *saját* vallása. (A „vallásról“ szóló ötödik beszédjében.) Később („Hittanában“ 1821—22-ben) kimutatta, hogy egyetlen hatalom és nagyság van, mellyel szem-

ben az ember nem szabad, hanem teljesen kötött, teljesen függő, t. i. Isten. Minden mással szemben függő viszonyban van ugyan az ember, de ez a függés csak *viszonylagos*. Mert ugyanakkor minden mással szemben (relatív) szabadságnak örvend. Így van a férfi és nő, gyermek és szülők, tanuló és tanító, állampolgár és állam között. Ez a viszony a keresztényre nézve a bibliával, a hitvallással, a prédikációval és a pappal szemben. Sehol sem találunk olyan elnyomó hatalmat, mint Istenben. Mert a biblia is *nemcsak* Isten szava, hanem irodalom is. És az evangelium is, ha hirdették, *nemcsak* Isten szava, hanem a prédikátor szava is. *Nincs más feltétlen tekintély, csupán Isten maga*. De Istennek e feltétlen tekintélye minden lélekben legsajátabb tapasztalat, legsajátabb megélt igazság kell hogy legyen, különben nincs értéke, különben egyáltalában nincs is meg. Biblia, predikátor, hitvallás és egyházközség hozzásegíthetik az egyest. Mégis igaz marad: „Amint más valaki helyettem nem mehet a pokolba vagy az égbe, ép oly kevéssé hihet vagy nem hihet helyettem. A hit szabad működés.“ „Istennek kell a szivedbe mondni: Ez Isten szava! Különben záratlan marad. Neked kell határoznod, nyakadról, életedről van szó“ (Luther 1522).

Sőt a legnevezetesebb az, hogy maga az Isten, kitől mi feltétlenül függünk, tőlünk legszivesebben azt akarja, hogy mi szabadon, kényszerítés nélkül adjuk magunkat e függés alá és szeressük őt, amint ő szeret minket. Ezt nyilatkoztatta ki Krisztus által. És ez a legnagyobb, ez a feltétlen függés, ha odaadjuk magunkat Istennek szabad szeretetben, mert tudjuk, hogy ki ő és milyen hozzánk. „Szeressük őt, mert először ő szeretett minket.“ Ez a mi valóságos szabadságunk magna chartája.

De minél inkább állunk ilyen feltétlen függésben Istentől, annál szabadabbak vagyunk mindennel szemben, ami van. A dolgok brutális hatalmát, a társadalom ezernyi kényszerét szabadon felfogjuk és saját birtokunkká változtatjuk. A tant is? Azt is. A hitvallást is? Azt is. A községünknek jogi és közösségi igényeit is? Azt is.

*

Az egyházi hovátartozásnak kétféle lehetősége van. Vagy egy *népegyházhoz* tartozunk, amelyben természetyszerűen tér nyílik a vallásos meggyőződés és tevékenység szabad kifejtésére. Vagy egy *hitvallási* egyházhoz tartozunk, amely e szabadságot tagjaitól elvileg megtagadja. Ez esetben hozzátartozunk, amíg tételeivel és elveivel megegyezünk. Mihelyt nem ez az eset, szabadságunk van,

hogy azt elhagyjuk és egy más egyházhoz csatlakozzunk, vagy, ha tudunk, egy más egyházat alapítsunk, vagy hogy minden hová-tartozásról lemondjunk. Így ma az egész (nem pápista) kereszténység népi egyházak és hitvallási egyházak rendszeréből áll. Olyan állapot, amelyet nem szeretnénk ócsárolni, habár nem eszményi. Eszményi volna egy olyan egyház, amelyben mindenkinek meg volna a maga vallása. De amíg ez meglesz, a népi és szabad egyházak (szabad egyház és hitvallási egyház elvileg ugyanaz) fennállása egymás mellett tűrhető és hasznos állapot.

De népi és szabad egyházakban mindenütt ke'1 harcolni a szabadságért. Mert a törvényesség balvéleménye a hatalmat és a vezetést mindenütt a kezébe akarja venni. Azt hiszik, hogy a törvény útján biztosabban megteremtik Krisztus igaz követését, a hívők közösségét, mint a szabadság útján.

Ez a balvélemény nálunk, Németországban — ugyanúgy van Csehszlovákiában is — ma különösen veszélyes, mert az 1918-i katasztrófa elválasztotta az egyházat és államot és az országos egyházak újra szerveződtek, mint népi egyházak. És itt mindenütt közel volt és van a veszély, hogy az egyházi közösség keresztényi jellegét vagy az alkotmány paragrafusai vagy zsinati határozatok állapítják meg és biztosítják. Ez lehetetlen.

*

Leginkább szenved e törekvések miatt a *theológia* szabadsága. A theológia a vallással való tudományos foglalkozás, a mi theológiánk a keresztény vallással való tudományos foglalkozás. Csak akkor virágozhat, ha megvan ugyanaz a szabadsága, mint minden más tudományos munkának. Ez a mi ismereti vágyunk műve, a mely csak az igazság után kutat. Meg vannak korlátai a tárgyban. Semmitsem talál ezzel ki, hanem feltárja és leírja azt, ami van.

A keresztény theológia a kereszténység lényegéről szóló tudomány. Ezért fáradozik másfélszáz év óta a "modern" theológia, amelyre büszkék vagyunk. Kimélet nélkül kutatja a történelmi és filozófiai igazságot. Legelőkelőbb kötelessége: *az igazságosság, a lelkiismeretesség* az adott kutatási módszerek, megismerési eszközök és kifejezési módok kezelésében.

Eközben tévedhet. És czerszeresen tévedett is. Mert „tévedni emberi.“ Éppen egy olyan nagy emberfeletti tárggyal, minő a kereszténység. a vallással, sőt Istennel szemben az emberi megismerés annál könnyebben tévedhet. De ezen — az Isten szerel-

mére! — nem azzal kell segíteni, hogy a teológiai munka köré mesterséges kerítéseket állítunk és külső kényszer alá helyezzük. Hiszen az igazság sajátsága az, hogy ha őszintén keressük, maga magától nyilvánul. A vallás sajátsága, hogy nem nyilatkoztatja ki magát az olyan teológusnak, aki vele nem kongeniális. Isten sajátsága, hogy őt csak az tudja megtalálni, aki őszintén hive. De „Isten az őszintét sikerre vezeti.“ „Ha teljes szívből kerestek engem, akkor meg fogtok engem találni, szól az Úr.“

Nincs semmi észrevételünk az ellen, hogy azt a filológiai-, történelmi-, kritikai-módszert, mellyel Lessing és Semler óta a bibliai tudományt miveljük, megint bírálják, módszereit és eredményeit felülvizsgálják s ha szükséges, elvetik. Minden időben a dolgozásnak új módjai kell hogy fellépjenek s új eredményekhez vezessenek: az ellentét a tudomány halála volna. (A vallásé is). De az eddigi munka nincs ezzel elintézve; a munka gyümölcsét sem találták rothadtnak. A mai nemzedék az ilyen letűntnek vállain áll és a jövő nemzedék a mai vállain fog állani. De mindez *szabadságban*.

Az utolsó 1—1½ évszáz bibliai kritikájában a biblia szere-
tetének, a biblia tiszteletének, a bibliához való bizalomnak fel-
becsülhetetlen mértéke van befoglalva. S ezért nem is fog sike-
rülni azt mesterségesen semmivé tenni. Egy ideig gyanussá tehetik,
hittelét ronthatják; de a bennelevő igazság hatalmával ismét előtör.
Isten tiszteletére, aki a bibliának, úgy amint van, Istene. Mint
ahogy sok teológus őszinte, de téves kegyeletből mint apologéta
kezdte és mint kritikus végezte művét: káromolni akart és ál-
dania kellett. Ha a „liberális“ teológusokat félretolnák, a „poziti-
vek“ folytatnák munkájukat. A mi feladatunk az, hogy minden
hamis konzervatizmussal és fundamentálizmussal szemben védel-
mezzük és elősegítsük a *szabad teológiát*.

Ne mondják nekünk, hogy a hit nem tudás és az evan-
gélium öröme az együgyűeknek. Ne pirongassanak minket
intellektuálistáknak. Az intellektus Isten adománya. A keresz-
ténység gondolkozó vallás. Mi figyelembe vesszük a lelki szegé-
nyek előjogait, akik olyanok, mint a gyermekek. De nem hódolunk
annak a sancta simplicitasnak, amely Constanzban a fahasábokat
hordta a máglyához. Mi nem akarjuk, hogy „a kereszténység
a barbársággal haladjon és a tudomány a hitetlenséggel“ (Schleier-
macher: Brief an Lücke 1, 2, 614.) Senkitől sem lehetne várni,

hogy a kereszténység érvényességét elismerje, ha lényege a tudománynak ellene mondana (Kurze Darstellung des Theologischen Studiums 284. sz.)

A szemeim előtt levő helyzet *nemzetközi*. Amerikának meg volt a maga majom pere Daytonben, Hollandiának a kigyópere Amsterdamban. A szabad egyházaknak is, ha még annyira hitvallási egyházak is, *szükségük van a mozgási szabadságra* közösségi életükben. A fundamentalizmus arra jó, hogy vallásos létünk alapjaira emlékeztet, melyeket a mult vetett; élnünk azonban a jelen levegőjében kell s erre igazi liberalizmusra van szükségünk.

Schleiermacher azt kívánja, hogy minden evangélikus hittan *egyben orthodox és heterodox* legyen. Orthodox (assertorius, igenlő), amennyiben az általánosan elismertet megrögzíti, heterodox (divinatorius, előretekintő), amennyiben a tanfogalmat mozgásban tartja s új felfogási módoknak nyit tért. (Kurze Darstellung, 199, 202. §.) A keresztény teológiának ezt a kettős arcát tartsuk meg, hogy sohase stagnáljon, soha a hitélet akadályja ne legyen, hanem mindig a jelen legyen és jövővel birjon. Ez a mi feladatunk, a kongresszusnak s azzal rokonszenvezőknek különös feladata, különös charismája. Ez csak a szabadság tiszta levegőjében tenyészhet. Olyan szabadságében, ami nem egyéb, mint *maga a hit*, feltétlen bizalom Istenben. Olyan békében, amely nem Istent akarja védelmezni, hanem minden védelmet és áldást Istentől vár. Oly érzületében, amely nem akar egyebet, csak szolgálni Istennek és felebarátnak s ezzel az egyháznak is.

Kongresszusunk 20 évvel ezelőtt első izben azért gyült össze, hogy az egyháznak és emberiségnek ilyen szolgálatot tegyen. Kongresszus annyi, mint olyan hely, ahová az emberek összegyűlnek. A világháború alatt sem szakadt szét összefüggése, erről gondoskodtak asszonyaink, kiknek ezért mindig köszönettel tartozunk. Amikor sok kötelék szétszakadt, ők megbizonyították az összetartást, mit mi férfiak nem tudtunk bizonyítani. Hadd legyen ez szimbolum a mi jövőnkre nézve.

Ebben az értelemben a keresztény szabadság és vallási előhaladás hetedik világkongresszusát megnyitottnak nyilvánítom.

Ford. Dr. G. K.

III.

Theista törekvések a vallástudományban az utóbbi tíz év alatt.

Felolvasás a prágai kongresszuson.

Az emberiség sohasem közömbös a vallással és Istennel szemben. Időnkint jönnek korszakok, amikor látszólag teljesen háttérbe szorul a vallás. Ezek az áramlatok azonban nagyon gyorsan elmúlnak s tovább folyik ismét a harc a vallásért és Istenért.

Az Isten-keresés sohasem fog megszűnni sem a tudományban, sem általában az emberi lélekben. *L. P. Jackstól* hallottam egy prédikációt, mely az Istenkeresés problémájával foglalkozik. A kérdés: hol van a te Istened? örökkévaló s ez az örökkévalósága a legnagyobb bizonyíték arra, hogy van Isten. Igaz, hogy a kérdésre sohasem kapunk véglegesen megnyugtató és kielégítő feleletet. Ha kapnánk, akkor megszűnne a kérdés s elvesztené izgató és egyúttal felemelő voltát az emberi lélekre nézve. A kérdésben és a kérdés által él az Isten mi bennünk s a szüntelen, nap-nap után megújuló feléje tekintés az élet legmegnyugtatóbb és legáhítatosabb pillanatainak forrása. Mert a kérdés mégis legtöbbször esetről-esetre megoldódik és feleletet kapunk reá mindannyiszor, amikor a hit erejével megragadjuk Istent s érezzük közellétét. Hol van a te Istened? egy jelentésű ezzel a kérdéssel: hol vagy Te? Önmagunk lelki egyensúlyának, szellemiségünk lényegének keresése, illetve megtalálása — Isten keresése és megtalálása.

Ám az Isten-probléma megfejtésére nemcsak a hit sarkal bennünket, hanem az emberi léleknek az előbbivel párhuzamosan megnyilatkozó metaphysikai ösztöne is. Innen van, hogy az Isten-keresés az emberi lélek összes tehetségeit igénybe veszi. Olykor az érzés, az akarat, a lélek irracionális tehetségei, máskor az értelem synthetizáló ereje kerekednek felül az egyének temperamentuma szerint. Az intellektuális hajlandóság nem zárja ki a lélek emocionális tevékenységének közreműködését, viszont ez utóbbi sem az előbbit. Hogy elkerüljük az egyoldalú Isten-magyarázat veszedelmét, szellemi életünk teljességére van szükség; csak szellemiségünk teljes odaadása juttat bennünket közelebb Istenről való világos fogalmunk megalkotásához.

Korunk lelki életének egyik symptomája, hogy a vallás lényegére vonatkozó kutatásokban különös erővel nyomulnak előtérbe az irracionális, intuicionális, mondjuk misztikus elemek, míg a gon-